



- 01** BUKOVŠKO POLJE, Slovenija / Slovenia, 1950
Jože Plečnik
- 02** DRAGA, Slovenija / Slovenia, 1953
Edvard Ravnikar, Boris Kalin
- 03** KAMPOR, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1953
Edvard Ravnikar, Marij Pregelj
- 04** PODLJUBELJ, Slovenija / Slovenia, 1954
Boris Kobe
- 05** OSANKARICA, Slovenija / Slovenia, 1959
Branko Kocmut, Slavko Tihec
- 06** GRADEC / GRAZ, Avstrija / Austria, 1961
Boris Kobe
- 07** PODGORA, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1962
Rajko Radović, Gradbeno podjetje Lavčević / Construction company Lavčević
- 08** ŠUMARICE, Srbija / Serbia, 1963
Mihajlo Mitrović, Radivoj Tomić, Smiljan Klaić, Miodrag Živković, Ante Gržetić, Nebojša Delija, Jelica Bosnić, Gradimir Bosnić, Nandor Glid, Vojin Bakić, Jovan Soldatović
- 09** BUBANJ, NIŠ, Srbija / Serbia, 1963
Mihajlo Mitrović, Ivan Sabolić
- 10** MOSTAR, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1965
Bogdan Bogdanović
- 11** ILIRSKA BISTRICA, Slovenija / Slovenia, 1965
Janez Lenassi, Živa Baraga
- 12** SLOBODIŠTE, KRUŠEVAC, Srbija / Serbia, 1965, 1978, 1985
Bogdan Bogdanović, Tomislav Milanović, Svetislav Živić
- 13** JASENOVAC, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1965
Bogdan Bogdanović
- 14** MOSLAVINA, PODGARIC, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1965
Dušan Džamonja, Vladimir Veličković
- 15** VOGOŠČA, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1969
Zlatko Ugljen, Petar Krstić
- 16** KOSMAJ, Srbija / Serbia, 1971
Gradimir Medaković, Vojan Stojčić



- 17** SUTJESKA, TJENTIŠTE, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1971
Miodrag Živković, Dorde Zloković
- 18** KOZARA, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1972
Dušan Džamonja
- 19** MITROVICA, Kosovo / Kosovo, 1973
Bogdan Bogdanović
- 20** ŠTIP, Makedonija / Macedonia, 1974
Bogdan Bogdanović
- 21** MAKEDONIUM, KRUŠEVO, Makedonija / Macedonia, 1974
Jordan Grabuloški, Iskra Grabuloska, Petar Mazev, Borko Lazeski
- 22** DRAŽGOŠE, Slovenija / Slovenia, 1976
Boris Kobe, Ive Šubic, Stojan Batić
- 23** KADINJAČA, Srbija / Serbia, 1979
Aleksandar Đokić, Miodrag Živković
- 24** GRMEČ, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1979
Ljubomir Denković
- 25** BARUTANA, Črna gora / Montenegro, 1980
Svetlana Kana Radević
- 26** DUDIK, VUKOVAR, Hrvaška / Croatia, 1980
Bogdan Bogdanović
- 27** POPINA, ŠTULAC, Srbija / Serbia, 1981
Bogdan Bogdanović
- 28** GARAVICE, BIHAČ, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 1981
Franc Kastelic, Jože Štoka, Janez Koželj
- 29** DREŽNICA, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1981
Zdenko Kolacio
- 30** DOTRŠČINA, ZAGREB, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1968–1993
Josip Seissel, Sonja Jurković, Silvana Seissel, Angela Rotkvić, Dragutin Kiš, Nedjeljko Hiršl
- 31** PST, POT, LJUBLJANA, Slovenija / Slovenia, 1957–62, 1972–85, 1985, 2016
Vlasto Kopač, Božo Pengov, Mitja Omerša, Franc Kastelic, Jože Štoka, Janez Koželj
- 32** TREBESA, NIKŠIĆ, Črna gora / Crna Gora / Montenegro, 1987
Ljubomir Ljubo Vojvodić



- 33** ŠID, Vojvodina / Vojvodina, 1988
Miroslav Krstonošić, Jovan Soldatović, Milan Sapundžić
- 34** POD BERAM, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1953
Zdenko Kolacio, Zdenko Sila
- 35** LABIN, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1980–1983
Berislav Iskra, Quintino Bassani
- 36** DOTRŠČINA, ZAGREB, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 1968–1993
Josip Seissel, Sonja Jurković, Silvana Seissel, Angela Rotkvić, Dragutin Kiš, Nedjeljko Hiršl
- 37** ČRNI KAL, Slovenija / Slovenia, 1966
Edo Mihevc

Fotografije / Photographs
Blaž Budja, Slovenija / Slovenia, 5, 11
Danino Božić, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 34
Roberto Conte, Italija / Italy, 8, 9, 13, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 26, 30, 37
Vladimir Deskov, S. Makedonija / N. Macedonia, 21
Ana Horvat, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 36
Besim Ibrahim, AP Kosovo / AR Kosovo, 19
Berislav Iskra, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 35
Relja Ivanić, Srbija / Serbia, 27, 33
Miran Kambič, Slovenija / Slovenia, 1, 2, 3, 4, 6
Matija Kralj, Hrvaška / Hrvatska / Croatia, 7, 29
Damjan Momirovski, S. Makedonija / N. Macedonia, 20
Lazar Pejović, Crna gora / Crna Gora / Montenegro, 25, 32
Boris Trapara, Bosna in Hercegovina / Bosnia and Herzegovina, 15, 24, 28
Matej Vozič, Slovenija / Slovenia, 10
Virginia Vrecl, Slovenija / Slovenia, 31
arhivska, 12

Organizatorji / Organizatori / Organizers



Architectuul.

ab

arhitektov bilten / architect's bulletin

društvo arhitektov ljubljana

da

Pokrovitelj / Sponsor



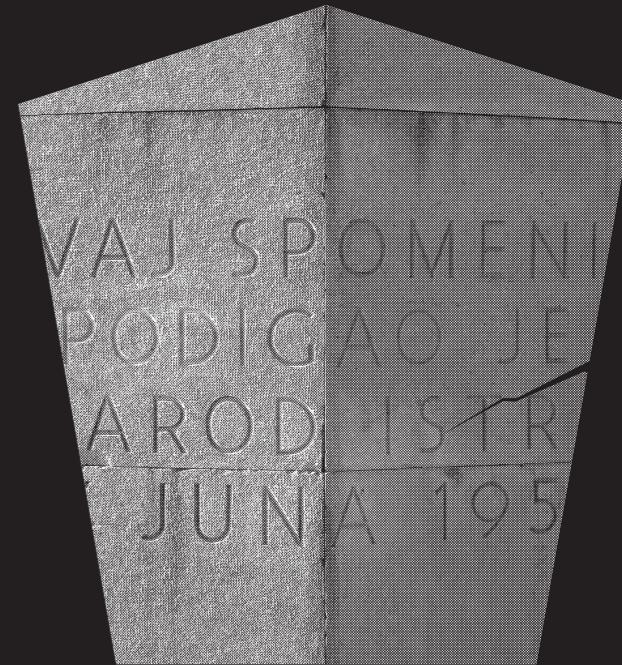
REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KULTURO



REPUBLIC OF SLOVENIA
MINISTRY OF CULTURE

Gostovanje razstave 2021 / Domačin izložbe 2021. / Hosting the exhibition 2021

Muzej-Museo Lapidarium, Novigrad-Cittanova, Hrvatska
www.muzej-lapidarium.hr



ARHITEKTURA
SKULPTURA
SJEĆANJE

UMJETNOST SPOMENIKA
JUGOSLAVIJE
1945. - 1991.

10 | 7 - 18 | 8 | 2021

MUZEJ-MUSEO LAPIDARIUM
NOVIGRAD-CITTANOVA

Galerija DESSA, Ljubljana
Galerija Miroslav Kraljević, Zagreb

ARCHITETTURA
SCULTURA
MEMORIA

L'ARTE DEI MONUMENTI
DELLA JUGOSLAVIA
1945 - 1991

Arhitektura. Skulptura. Spomin. / Architecture. Sculpture. Remembrance.

Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991 / Umjetnost spomenika Jugoslavije 1945.–1991. / The Art of Monuments of Yugoslavia 1945–1991

V arhitekturi in umetnosti nekdanje Jugoslavije izstopajo spomeniki žrtvam narodnoosvobodilne vojne, ki nas skozi izjemno in brezčasno arhitekturno umetniško govorico, ki ni omejena z geografskimi in kulturnimi mejami, starostjo, raso ali političnimi nazori, spominjajo in opominjajo na dostojanstvo človeškega življenja in smrti. Snovali so jih najprepoznavejši jugoslovanski arhitekti in kiparji, kot so Jože Plečnik, Bogdan Bogdanović, Edvard Ravnikar, Vojin Bakić, Dušan Džamonja in mnogi drugi. Namesto režimske simbolike so v svojih stvaritvah prepletali sodobnost in preteklost, elemente antičnih nekropol in mistik, etnografske značilnosti in prostorsko poetiko. V njih se zrcali brezkompromisen poklon človečnosti in umetnosti.

A zdi se, da je z razpadom Jugoslavije na posamezne samostojne države leta 1991 začelo izzvenevati tudi spoštovanje skupnega spomina. Zato spomeniki doživljajo različne usode: ponekod spoštljivo ohranjajo spomin na žrtve preteklosti in na prizadevanja minulih generacij, drugod so zapuščeni in prepuščeni propadu ali pa celo oskrunjeni.

V galeriji DESSA ter uredništvih revije ab – Arhitektov bilten in platforme Architectuul smo sredi marca 2019, v sodelovanju s strokovnjaki – pisci, fotografi in institucijami s področja nekdanje Jugoslavije in tudi širše –, pripravili razstavo in publikacijo z naslovom *Arhitektura. Skulptura. Spomin. Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991*, na kateri smo prikazali 33 spomenikov in spominskih kompleksov. Skozi leta in gostovanja razstave bomo seznam spomenikov dopolnjevali. Pokazati in ovrednotiti želimo enkratnost arhitekture jugoslovanskih spomenikov, ki jo poleg izjemne estetske in konstrukcijske inovativnosti nadgrajuje samosvoj umetniški izraz njenih avtorjev.

Z gostovanji v vseh nekdanjih jugoslovanskih republikah želimo spodbuditi zrelo in spoštljivo presojo njihove napredne in še vedno sodobne umetniško-arhitekturne vrednosti, opozoriti na njihov kulturni, identitetni in kontemplativni pomen ter s tem prispevati k vzdrževanju in ohranjanju spominskih območij. Spomeniki so vezi s preteklostjo, opominjajo na dostojanstvo človeškega življenja in smrti. In spomina.

Zahvala

Iskreno se zahvaljujemo piscem besedil, fotografom in videoumetnikom ter študentkam, študentom in mentorici z Oddelka za slavistiko FF UL, ki so opise spomenikov prevajali v hrvaški, srbski, bosanski, črnogorski, makedonski in albanski jezik. In vsem, ki so (in ki še bodo) prispevali svoje znanje in čas ter s tem pomagali razširiti razstavo in ohraniti izjemno arhitekturno dediščino.

Kustosi / Curators

Boštjan Bugarič, Kristina Dešman, Maja Ivanič, Špela Kuhar, Eva Mavsar, Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik

In the architecture and art of ex-Yugoslavia, the monuments to the victims of the People's Liberation War stand out. Through their extraordinary artistic language, they remind us of the dignity of human life and death. Their unique architectural and artistic design has placed them on a field of timelessness which is not constrained by geographic and cultural borders, age, race, or political views. They were built and designed by Yugoslav architects and sculptors of the highest profile, such as Jože Plečnik, Bogdan Bogdanović, Edvard Ravnikar, Vojin Bakić, Dušan Džamonja and many others. Instead of the regime's symbolism, their creations combined the present and the past, the elements of antique necropolises and mystique, ethnography and spatial poetics. They reflect an uncompromising tribute to humanity and art.

With the dissolution of Yugoslavia into individual independent states in 1991, it seems that the need for respecting the remembrance expressed by its memorials is waning. As a result, the monuments experience different fates: in some regions they respectfully preserve the memory of the victims of the past and the efforts of past generations, in others the monuments are abandoned and left to ruin, or even desecrated.

In mid-march 2019, Gallery DESSA, ab – Architect's Bulletin magazine and platform Architectuul, in collaboration with experts: authors, photographers, and institutions from the ex-Yugoslav region and beyond, prepared the exhibition and publication named *Architecture. Sculpture. Remembrance. The Art of Monuments of Yugoslavia 1945–1991*, which presented 33 monuments and memorial complexes. Through the years and the presentation of the exhibition in other galleries more monuments will be added to the list.

The exhibition is planned to be shown in all the former Yugoslav republics. We wish to foster a sober and respectful assessment of the value of ex-Yugoslav monuments and draw attention to their cultural and contemplative significance, and thus lend support to the maintenance and preservation of the memorial areas. We also wish to present the exceptional, progressive, and still-contemporary creative language of their artists and other creators, which transcends the superficiality of the quest for the different, the exotic, the picturesque, and the unknown. Monuments are ties to the past, they reminiscent of the dignity of human life and death. And remembrance.

Thank you

We would like to thank everyone who has contributed their knowledge and time and thus helped us to create this exhibition: text writers, photographers, video artists, as well as students and their mentor of the Department of Slavistics at University of Ljubljana who translated descriptions of the monuments into Croatian, Serbian, Bosnian, Montenegrin, Macedonian and Albanian language. And to all who have or will in any way contribute to the promotion of the exhibition and the preservation of the monuments.

Ljubljana, november / November 2019, julij / July 2021



Opomba: Uporabljena so imena nekdanjih republik in avtonomnih pokrajin SFR Jugoslavije. Napomena: Korištena su imena nekadašnjih republika i autonomnih pokrajina SFR Jugoslavije. Note: The exhibition uses the names of the former republics and autonomous regions of SFR Yugoslavia.

Kako je jedan izlet postao izložbom

U ranu jesen 1973. jedna djevojčica sa svojim 8a krenula je iz istarskog Novigrada na ekskurziju »Putevima revolucije«. Doduše, važniji joj je tada bio dugo očekivani »izlet« bez roditelja negoli neki itinerar po partizanskim obilježjima. Bez obzira na to, urezale su joj se u pamćenje zemunice u šumskom predjelu Petrove gore te posebice spomenik na Tjentištu, odnosno bitci na Sutjesci. Sjeća se ta djevojčica da je dugo trajalo pješaćenje do spomenika te da je prolazeći između dva golemo razmaknuta betonska krila, gledajući kolone boraca i čitajući imena brigada i četa koje su se tu borile, shvatila da se nalazi na neobičajenom, a opet osobitom mjestu. Zbunjivala ju je kombinacija monumentalnosti i prostranstva prirode, apstrakcije i figuracije, mase razvedenoga betona i mirovanja te naposljetku forma i simbolika. Kako su joj tumačili, to je spomenik »slobodi, revoluciji, životu, pobjedi«. Nije posve razumjela, no već je tada taj spomenik ostavio određeni utjecaj na njezinu svijest.

Poetična znatiželja te djevojčice iz 8a rasla je i dozrijevala u kasnijim spoznajama historičarke i povjesničarke umjetnosti da bi danas, možda više nego jučer, vrednovala jednu posebnu, posve originalnu kulturnu fenomenologiju: jugoslavenske memorijalne spomenike građene nakon Drugoga svjetskog rata. Stoga ovom izložbom iskazujemo *pietas* za svaku od bezbrojnih sudbina i tragedija koje ti spomenici čuvaju. Oni su nam poput neizmjernog arhiva u kojem se umjetnost i povijest izravno uvode u stvari, u kamen, u beton, u boju krajobraza i prostranstva, u riječ i prostor memorije, što nastoji, izvan daljine mita, obuhvatiti već međunarodno uvriježena terminologija »Monument Spomenik«, tj. spomenička baština posvećena Narodnooslobodilačkoj antifašističkoj borbi. Nije slučajno da izložba *Arhitektura. Skulptura. Sjećanje. Umjetnost spomenika Jugoslavije 1945.–1991.*, ostvarena u suradnji s ljubljanskom Galerijom DESSA, ima svoje prvo predstavljanje 2021. godine u Hrvatskoj, konkretnije u Istri. Brojni i različiti spomenici ili spomen-ploče palim borcima i žrtvama fašističkoga i nacističkoga terora i danas na čitavom istarskome poluotoku postojano podnose ovo vrijeme. To su nijemi svjedoci koje cijeni istarski (hrvatski, talijanski, slovenski) čovjek. Jer on zna, pamti i ne želi zaboraviti. Niti godinu 1919., kada se u Istri javlja, kao jedan od prvih u Europi, antifašistički pokret isprepleten borbama maloga čovjeka za radničko-socijalna, građansko-liberalna i nacionalna prava (ne zaboravimo pri tome ulogu žena). Istarski čovjek ne želi zaboraviti ni ono međuratno prijelazno razdoblje ni razdoblje Drugoga svjetskog rata. Mnogi se slažu da danas u Istri gotovo i nema osporavanja važnosti antifašističkoga pokreta. Zato i ova izložba, koja obuhvaća širi kontekst i sve kulturne prostore bivše zajedničke države, daje prinosove sa željom da se ne samo vrednuje ova dragocjena baština nego i ne zaboravi zašto ona opstoji u vremenu.

Jerica Zihel

U Novigradu-Cittanovi, 22. lipnja 2021.

In quale modo una gita è divenuta una mostra

All'inizio dell'autunno del 1973, una ragazzina con la sua VIIIa parti da Cittanova per una gita scolastica lungo »I sentieri della rivoluzione«. Tuttavia, questa tanto attesa escursione senza genitori fu per lei più importante di qualche itinerario riguardante i monumenti partigiani. Ciononostante, nella sua memoria si incisero delle baracche e rifugi sotterranei nell'area di Petrova Gora, e soprattutto il monumento a Tjentište, cioè la battaglia di Sutjeska. La ragazzina ricorda che ci è voluto molto tempo per raggiungere il monumento, e che passando tra due ali di cemento, enormi e distanziate, leggendo colonne di nomi di combattenti, brigate e compagnie che hanno combattuto a Sutjeska, si rese conto di trovarsi in un luogo insolito, ma speciale. Fu confusa dall'unione di monumentalità e vastità della natura, astrazione e figurazione, massa di cemento frastagliato e statica, e infine, di forma e simbolismo stesso. Le spiegarono che si tratta di un monumento dedicato alla »libertà, alla rivoluzione, alla vita e alla vittoria«. Non comprese appieno, però da quella volta il monumento è rimasto al quanto impresso nella sua memoria.

La curiosità poetica di questa ragazzina è cresciuta e maturata nelle successive conoscenze di una storica e storica dell'arte, e oggi, forse più di prima, essa valuta una fenomenologia culturale speciale e completamente originale: i monumenti commemorativi jugoslavi costruiti dopo la seconda guerra mondiale. Pertanto, con questa mostra esprimiamo *pietas* per ciascuno degli innumerevoli destini e tragedie che questi monumenti seppelliscono e conservano. Sono come un immenso archivio in cui l'arte e la storia si introducono direttamente, nella pietra, nel cemento, nel colore del paesaggio e nello spazio, nella parola e nella memoria, che cerca di comprendere la terminologia già affermata a livello internazionale, »Monument Spomenik«, ovvero il patrimonio monumentale dedicato alla Lotta Popolare di Liberazione.

Non è un caso che la mostra *Architettura. Scultura. Memoria. Arte dei monumenti della Jugoslavia 1945-1991*, realizzata in collaborazione con la Galleria DESSA di Lubiana, ha la sua prima presentazione nel 2021 proprio in Istria. Numerosi e vari monumenti o lapidi commemorative ai caduti e vittime del terrore fascista e nazista persistono ancora in tutta la penisola istriana. Sono testimoni silenziosi, apprezzati dall'uomo istriano (italiano, sloveno, croato). Perché esso sa, ricorda e non vuole dimenticare. Nemmeno il 1919, quando in Istria comparve uno dei primi in Europa, il Movimento Antifascista, intrecciato con le lotte per i diritti sociali, civili-liberali e nazionali dei lavoratori (non dimentichiamoci il ruolo delle donne). L'uomo istriano non vuole dimenticare né il periodo tra le due guerre né il periodo della seconda guerra mondiale. Molti concordano sul fatto che oggi in Istria non si dà per scontato l'importanza del movimento antifascista. Pertanto, questa mostra, che abbraccia un contesto più ampio e tutti gli spazi culturali dell'ex Jugoslavia, dà il suo contributo con il desiderio non solo di valorizzare questo prezioso patrimonio, ma anche di non dimenticarlo.

Tradotto da Renata Kmet

Novigrad-Cittanova, 22 giugno 2021